

БАШКОЎ А. А.

Беларусь, Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

АРХЕАЛАГІЧНЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ Ў СІСТЭМЕ МЕРАПРЫЕМСТВАЎ ПА РЭСТАЎРАЦЫІ ШЛЯХЕЦКІХ РЭЗІДЭНЦЫЙ XVI – XIX СТСТ. НА БЕРАСЦЕЙШЧЫНЕ

Неад’емнай часткай даследчых і будаўнічых прац на помніках рэстаўруемай рэзідэнцыяльнай архітэктуры з’яўляюцца археалагічныя даследаванні. Гэтыя мерапрыемствы цесна пераплецены паміж сабой. Адразу адзначым, што археалагічныя раскопкі павінны праводзіцца на аб’ектах рэстаўрацыі ўжо на пачатковым этапе распрацоўкі праектнай дакументацыі. Гэта дазволіць паглыблена падыйсці да вывучэння архітэктурнага помніка: вызначыць яго аб’ектыўныя памеры і тэхніку будоўлі; рэканструяваць знешні выгляд; зразумець і дапоўніць канструктыўныя элементы; даць будаўнічую перыядызацыю. Толькі пасля гэтага можна прымаць абгрунтаваныя, вывераныя інжынерныя рашэнні. Аднак несвоечасовыя археалагічныя даследаванні на архітэктурным помніку цягнуць за сабой памылкі і недакладнасці ў працы архітэктара, што прыводзіць да каррэктыроўкі і змены самога праекту, а ў выніку – вытворчыя траты. Сёння падобны від працы археолагаў прынята называць архітэктурна-археалагічнымі даследаваннямі, якія маюць асаблівасць методыкі і праводзяцца выключна ў зоне архітэктурнага помніка з ініцыятывы архітэктара-рэстаўратара, які ставіць канкрэтныя мэты і задачы [11, с. 107-109].

Архітэктурна-археалагічныя даследаванні на Беларусі прайшлі значны і складаны шлях, што прывяло да пашырэння крынічнай базы, удасканаленню методыкі і эмпірычнага вопыту даследчыкаў-археолагаў. У канцы 80-х гг. XX ст. у выніку назапашвання вопыта архітэктурна-археалагічных даследаванняў на помніках манументальнага дойлідства Беларусі перыяду Сярэднявечча і Новага часу з’явілася неабходнасць абагульнення і сістэматызацыі дадзенага матэрыялу. Акрамя таго, супрацоўніцтва праектна-рэстаўрацыйных арганізацый з археалагамі дазволіла выпрацаваць асновы методыкі комплекснага вывучэння “позніх” архітэктурных помнікаў, у тым ліку шляхецкіх сядзіб і рэзідэнцый [1, с. 11-13]. Як вынік, на свет з’явілася першае абагульняючае тэарэтыка-практычнае даследаванне А. А. Трусава – «Памятники монументального зодчества Беларуси XI–XVII вв.: архитектурно-археологический анализ». У сваёй манаграфіі аўтар свядома адышоў ад мастацтвазнаўчых пытанняў і праблем гісторыі архітэктуры, а сканцэнтравана толькі на гісторыі і методыцы археалагічнага вывучэння архітэктурных помнікаў. Праца А. А. Трусава стала неад’емным спадарожнікам спецыялістаў-археолагаў, якія вывучаюць помнікі позняга Сярэднявечча і Новага часу. Аўтар даў характарыстыку ўзроўню даследаванасці (на той час) такіх помнікаў, зрабіў аналіз існуючых метадаў вывучэння архітэктурных аб’ектаў, унёс прапановы па іх удасканаленню, зрабіў аналіз будаўнічай тэхніцы і матэрыялаў, якія выкарыстоўваліся для ўзвядзення архітэктурных аб’ектаў у розныя перыяды гісторыі беларускай архітэктуры [15].

Ажыўленне рэстаўрацыйных прац на Беларусі назіраецца з пачатку 2000-х гг. У гэты перыяд сама ідзе працэс удасканалення заканадаўчай базы аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны, у тым ліку і археалагічных помнікаў. З'явілася патрэба ў чарговай сістэматызацыі, каардэнацыі і рэгуляванні дзейнасці археолагаў, архітэктараў, будаўнікоў, інвестараў будоўлі, дзяржавы. Заканамерным стала з'яўленне кнігі В. М. Ляўко «Практическая археология», якая выйшла ў 2006 г. [5]. Праца стала накіраваная метадычнага дапаможніка з вывераным «алгарытмам» дзействаў для археолагаў, якія праводзяць ратаўнічыя даследаванні, у тым ліку на рэстаўруемых помніках.

Такім чынам, канстатуючы невялікую колькасць спецыялізаваных прац па метадычных і арганізацыйных пытаннях археалагічных даследаванняў на архітэктурных помніках Новага часу, у прадстаўленай працы мы разгледзім асноўныя праблемы і этапы арганізацыі археалагічных даследаванняў шляхецкіх рэзідэнцый XVI–XIX стст. на прыкладзе аб'ектаў з тэрыторыі Брэсцкай вобласці.

Апошнім часам разгарнуліся рэстаўрацыйныя і ўзнаўляльныя працы на шэрагу шляхецкіх рэзідэнцый Берасцейшчыны. Гэта аб'екты ў Ружанах, Косаве, Скоках, Закозелі і інш. Сёння філіял «Белрэстаўрацыі» ААТ «Брэстрэстаўрацыяпраект» ажыццяўляе іх рэстаўрацыйнае праектаванне, якое істотна адрозніваецца ад праектавання «з нуля» іншых архітэктурных аб'ектаў. У рамках падрыхтоўкі рэстаўрацыйнага праекта разам з навукова-рэстаўрацыйным абгрунтаваннем і папярэднімі працамі, праводзяцца комплексныя навуковыя даследаванні (КНД). Яшчэ ў 2008 г. у ААТ «Брэстрэстаўрацыяпраект» быў створаны аддзел комплексных навуковых даследаванняў, быў уведзены штатны спецыяліст-археолог. У ходзе падрыхтоўкі рэстаўрацыйных праектаў для канкрэтнай рэзідэнцыі аддзел КНД павінен быў сабраць і абагульніць даступны навуковы матэрыял для атрыбуцыі помніка, вызначэння яго культурна-гістарычнай значнасці, адлюстравання поўнай і аб'ектыўнай карціны яго тэхнічнага стану. Для дасягнення пастаўленых мэт неабходна было правесці: гісторыка-архіўныя і бібліяграфічныя даследаванні; архітэктурныя і архітэктурна-археалагічныя абмеры помніка; інжынерна-канструктарскія, тэхналагічныя і лабараторныя даследаванні, а таксама натурныя даследаванні ў выглядзе шурфоў, зандажоў і археалагічных раскопак.

На стадыі падрыхтоўкі праектаў цікавых нам рэзідэнцый Берасцейш-чыны спецыялісты ААТ «Брэстрэстаўрацыяпраект» сутыкнуліся з шэрагам цяжкасцяў. Праектуемыя аб'екты ў Ружанах, Скоках, Косаве і Закозелі мелі розную ступень захаванасці. Некаторыя аб'екты гэтых архітэктурных ансамбляў былі цалкам альбо часткова разбураны ў выніку гістарычна склаўшыхся аб'ектыўных абставін. Як вынік – сляды іх існавання і рэшткі канструкцый балі «паглыненыя» культурным слоём. Гэтыя архітэктурныя комплексы страцілі не толькі канструктыўныя элементы наяўных будынкаў, але і цалкам некаторыя збудаванні, якія ўваходзілі ў архітэктурны ансамбль. Раней сабраныя і падрыхтаваныя матэрыялы для рэстаўрацыйных прац (у канцы 80-х – пачатку 90-х гг. XX ст.) страцілі сваю актуальнасць. Адчувальным з'яўляўся дэфіцыт гістарычных звестак, у першую чаргу іканаграфічных, якія маглі бы дапамагчы архітэктарам

ва ўзнаўленні страчаных канструктыўных элементаў будынкаў, іх унутранага інтэр'еру ды саміх архітэктурных ансамбляў.

Для кампенсацыі дадзенага інфармацыйнага дэфіцыту рэстаўратарам спатрэбіўся набор спецыялізаваных метадаў класічнай археалогіі і архітэктурна-археалагічных даследаванняў. Гэта і стала аб'ектыўнай прычынай правядзення на дадзеных архітэктурных помніках значных археалагічных раскопак. Перад пачаткам археалагічных даследаванняў важнейшым момантам стала ўзгадненне канкрэтных мэт і задач паміж архітэктарамі-праекціроўшчыкамі і археолагамі.

Асноўнай мэтай праекціроўшчыкаў стала дапаўненне, карэкціроўка і ўдакладненне на падставе вынікаў археалагічных даследаванняў праектнай дакументацыі на канкрэтныя архітэктурныя аб'екты рэзідэнцыянальных комплексаў, а таксама карэкціроўка рашэнняў па ландшафтнаму праектаванню, зонам добраўпарадкавання і ахоўным зонам.

Асноўнай мэтай археолагаў стала комплекснае даследаванне шляхецкіх рэзідэнцый метадамі класічнай археалогіі і архітэктурна-археалагічных даследаванняў для прадстаўлення рэстаўратарам неабходнай інфармацыі для падрыхтоўкі праектнай дакументацыі, а таксама рэканструкцыі аб'ектыўнай карціны станаўлення і развіцця дадзеных помнікаў як адзінага “арганізму” ў кантэксце агульнагістарычных працэсаў.

Задачы для археолагаў былі сфармуляваны наступныя. Знайсці візуальна не фіксуемыя збудаванні і канструктыўныя элементы асобных будынкаў. Вызначыць аб'ектыўныя памеры і захаванасць асобных канструктыўных элементаў, часткова альбо цалкам сакрытых у зямлі. Вывучыць структуру ўсяго комплекса і планіроўку асобных будынкаў, а таксама асаблівасці будаўнічай тэхнікі і матэрыялу. Вывучыць культурныя пласты на даследуемым архітэктурным помніку для больш дэталёвай культурнай атрыбуцыі і вызначэння яго кантэкстных узаемасувязяў з іншымі будынкамі архітэктурнага ансамблю альбо аб'ектамі папярэдніх эпох. Сабраць, сістэматызаваць і прааналізаваць археалагічны матэрыял (артэфакты) для выкарыстання яго ў рэканструкцыі асобных дэталей інтэр'ера і вонкавага ўбрання архітэктурнага комплекса (асобнага збудавання); вывучэння асаблівасцей развіцця матэрыяльнай культуры ў кантэксце гісторыі функцыянавання дадзеных комплексаў (асобных збудаванняў).

Гэтыя задачы запатрабавалі падбора адпаведных метадаў даследавання і дакладна выверанай структуры ў арганізацыі плануемых прац. Даследчыя мерапрыемствы былі разбіты на некалькі этапаў: падрыхтоўчы, асноўны, заключны. Кожны з іх патрабаваў выкарыстанне асобых метадаў і прыёмаў даследавання, а таксама тэхнічнага абсталявання.

Структура падрыхтоўчага этапу наступная. Узгадненне дзействаў археолагаў з рэстаўратарамі. Пастаноўка мэт і задач, абранне метадыкі запланаваных прац. Азнямленне з аб'ектам. Азнямленне з наяўнай дакументацыяй па аб'екту. Гэта тапаграфічныя і геадэзічныя матэрыялы, справаздачы абмерачных прац, справаздачы аб праведзеных натуральных даследаваннях, справаздачы аб даследаваннях і іспытах будаўнічых матэрыялаў, гісторыка-стылістычны аналіз будаўнічага развіцця будынкаў, заключэнне аб тэхнічным стане помніка з рэкамендацыямі па яго інжынернай рэстаўрацыі,

вынікі архітэктурна-археалагічных абмераў, гісторыка-архіўныя і бібліяграфічныя даследаванні, справаздачы па архітэктурна-археалагічным даследаванням. Адзначым, што ўся падобная інфармацыя па рэзідэнцыям Берасцейшчыны знаходзіцца ў архіве праектнай дакументацыі ААТ “Брэстрэстаўрацыйна-праект” [2-4, 6-10, 12-14]. Падрыхтоўка і ўзгадненне адпаведнай дакументацыі для правядзення археалагічных даследаванняў (зключэнне дагавора, атрыманне дазволу на археалагічныя даследаванні). Збор і вывучэнне дадатковых гісторыка-архіўных і бібліяграфічных матэрыялаў, а так сама азнаёмленне з вынікамі папярэдніх даследаванняў, у тым ліку археалагічных (калі такія ёсць). Падрыхтоўка абсталявання для правядзення археалагічных даследаванняў, пошук працоўнай сілы, арганізацыя транспарта для патрэб экспедыцыі, пошук і арганізацыя функцыянавання базы археалагічнай экспедыцыі. Узгадненне прац з прадстаўнікамі мясцовай улады і кіраўнікамі будаўніча-рэстаўрацыйных прац на аб’екце (калі такія ўжо вядуцца), а таксама правядзенне адпаведных мерапрыемстваў па ахове працы.

Структура асноўнага этапа наступная: агляд помніка, аналіз тапаграфічнай і геадэзічнай сітуацыі, прывязка на мясцовасці; складанне сітуацыйнага плана (калі такі план прадстаўлены рэстаўратарамі – абавязкова яго пераправерка і ўдакладненне згодна аб’ектыўнай сітуацыі на мясцовасці); вызначэнне (карэктыроўка) метадыкі археалагічных даследаванняў на канкрэтным аб’екце (археалагічны надзор; закладка шурфоў, траншэй раскопаў); разбіўка раскопа (шурфа, траншэй) з прывязкай да канкрэтнага аб’екта і цэлага архітэктурнага комплексу; даследаванне і фіксацыя культурных пластоў, ускрытых канструкцый і аб’ектаў праводзіцца згодна з абранай метадыкай археалагічных і архітэктурна-археалагічных даследаванняў; нівеліроўка ў ходзе раскопак, для аптымізацыі будучых прац рэстаўратараў павінна ажыццяўляцца па ўзгадненню з імі (рэперныя адзнакі ўзгадняюцца з рэстаўратарамі па канкрэтнаму архітэктурнаму збудаванню і суадносяцца з Балтыйскай сістэмай высот).

Структура заключнага этапа наступная: дэмантаж, часовая кансервацыя, захаванасць у адкрытым выглядзе альбо поўная засыпка ўскрытых канструктыўных элементаў ці цэлых архітэктурных аб’ектаў, а таксама раскопаў; згортванне археалагічнай базы; правядзенне камеральнай і навуковай апрацоўкі сабранага матэрыялу; падрыхтоўка навуковай справаздачы з наступнай перадачай яе ў Інстытут гісторыі НАН Беларусі, а таксама заказчыку і праектна-рэстаўрацыйнай арганізацыі.

Па заканчэнню палявых археалагічных прац на тэрыторыі шляхецкіх рэзідэнцый Берасцейшчыны ўсе здабытыя матэрыялы аўтар перадаў у лабараторыю гістарычнага факультэта Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна для далейшай апрацоўкі і вывучэння. Навуковая камеральная апрацоўка ставіць перад сабой задачы: вывучыць марфалогію і канструктыўныя элементы кожнай рэчы; вызначыць яе прызначэнне, матэрыял вырабу, тэхніку вытворчасці; вызначыць месца і час вырабу. Асобая ўвага надаецца атрыбуцыі і гісторыка-культурнай інтэрпрэтацыі індывідуальных знаходак і масавага матэрыялу шляхам пошуку аналогій. Для дакладнай датыроўкі бярэцца пад увагу суправаджальны ім археалагічны матэрыял, стратыграфічныя ўмовы залягання.

Усе археалагічныя калекцыі падлягаюць працэдуры сухой і вільгатнай ачысткі. Пасля праводзіцца праца па нанясенню шыфра на кожны артэфакт. Зашыфраваныя рэчы ўносяцца ў калекцыйны вопіс, дзе пазначаецца тапаграфія знаходкі, апісанне захаванасці рэчы, яго асаблівасці, памеры. Пасля падрыхтоўкі навуковай справаздачы па выніках археалагічных даследаванняў яна перадаецца ў Палявы камітэт Інстытута гісторыі НАНБ для адпаведнай працэдуры прахаджэння экспертызы і прыняцця на захаванне ў Цэнтральны навуковы архіў НАНБ Фонд археалагічнай навуковай дакументацыі. Адначасова вынікі працы археолагаў перадаюцца ў праектную арганізацыю для дапаўнення, ўдакладнення і карэктыроўкі шырокага кола праектнай дакументацыі.

Пасля камеральнай апрацоўкі і навуковага вывучэння археалагічных калекцыі з раскопак аўтара на тэрыторыі рэзідэнцыянальных комплексаў Берасцейшчыны размяшчаюцца на часовае захаванне ў фондах гістарычнага факультэта БрДУ імя А. С. Пушкіна. Археалагічныя калекцыі з раскопак рэзідэнцый Сапег і Пуслоўскіх пасля навуковай і камеральнай апрацоўкі перададзены на захаванне ў фонды рэгіянальных музеяў, адпаведна ў Ружаны і Косава. Самыя прэзентабельныя рэчы занялі сваё месца ў пастаяннай экспазіцыі музея “Ружанскі палацавы комплекс рода Сапег”, адкрытага ў 2011 г. і ў часовай экспазіцыі Косаўскага палаца адкрытай у 2017 г.

Такім чынам, арганізацыя археалагічных даследаванняў на рэстаўраваных рэзідэнцыянальных комплексах падпарадкавана прынцыпам шчыльнага супрацоўніцтва археолагаў з архітэктарамі-праекціроўшчыкамі і будаўнікамі-рэстаўратарамі. Важнейшым ў гэтым супрацоўніцтве з’яўляецца падрыхтоўчы этап, калі ідзе ўзгадненне мэт і задач спецыялістаў, а так сама заключны этап, калі вынікі археалагічных даследаванняў уключаюцца ў праектную дакументацыю архітэктурнага помніка, які рэстаўруецца. У выніку шматгадовых археалагічных раскопак аўтара на рэзідэнцыянальных комплексах Берасцейшчыны дасягнуты значныя вынікі і назапашаны бяспэжны вопыт у арганізацыі архітэктурна-археалагічных даследаванняў, якія сталі неад’емнай часткай мерапрыемстваў па ўзнаўленню і захаванню цудоўных помнікаў беларускай архітэктуры.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Башков, А. А. Шляхетские резиденции Брестчины в свете археологических исследований: Ружаны, Скоки, Косово, Закозель : монография / А. А. Башков ; М-во образования Респ. Беларусь, Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина. – Брест : БрГУ, 2017. - 287 с.
2. Друщиц, С. Проектное предложение по реставрации и использованию. Памятник архитектуры XVI–XVIII вв. дворцовый ансамбль в г. п. Ружаны в Брестской обл. / С. Друщиц, Е. Курто, С. Багласов, В. Калнин // Архив проектной документации ОАО «Брестреставрацияпроект». – Минск, 1979. – 19 с.
3. Калнин, В. Историко-архивные и библиографические изыскания по южному корпусу // Архив проектной документации ОАО «Брестреставрацияпроект». – Минск, 1990. – 35 с.
4. Калнин, В. Историко-архивные исследования по ансамблю // Архив проектной документации ОАО «Брестреставрацияпроект». – Минск, 1991. – 90 с.

5. Левко, О. Н. Практическая археология : учеб. пособие / О. Н. Левко. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2006. – 256 с.
6. Олесевич, С. В. Историко-архивные и библиографические исследования. Памятник архитектуры XIX в. Усадебно-парковый ансамбль в д. Закозелье / С. В. Олесевич // Архив проектной документации ОАО «Брестреставрацияпроект». – Брест, 1995. – 52 с.
7. Пенькевич, А. В. Историко-архивные и библиографические исследования. Объект: Памятник архитектуры XIX в. – дворец в Коссово / А. В. Пенькевич, Р. В. Боровой // Архив проектной документации ОАО «Брестреставрацияпроект». – Минск, 1990. – 32 с.
8. Пенькевич, А. Комплексные научно-исследовательские работы. Восточная аркада. Альбом фотоиллюстраций. Памятник архитектуры XVI–XVIII вв. Дворцовый ансамбль в г. п. Ружаны Брестской обл. / А. Пенькевич, В. Синявский, А. Сухоцкий // Архив проектной документации ОАО «Брестреставрацияпроект». – Минск, 1990. – 27 с.
9. Пенькевич, А. Комплексные научно-исследовательские работы. Восточный корпус. Альбом фотоиллюстраций. Памятник архитектуры XVI–XVIII вв. Дворцовый ансамбль в г. п. Ружаны Брестской обл. / А. Пенькевич, В. Синявский, А. Сухоцкий // Архив проектной документации ОАО «Брестреставрацияпроект». – Минск, 1990. – 54 с.
10. Пенькевич, А. Комплексные научно-исследовательские работы. Восточный корпус. Памятник архитектуры XVI–XVIII вв. Дворцовый ансамбль в г. п. Ружаны Брестской обл. / А. Пенькевич, В. Синявский, А. Сухоцкий // Архив проектной документации ОАО «Брестреставрацияпроект». – Минск, 1990. – 8 с.
11. Реставрация памятников архитектуры : учеб. пособие для вузов / Под общ. ред. С. С. Подъяпольского. – М. : Стройиздат, 1988. – 264 с.
12. Синявский, В. Эскизный проект. Памятник архитектуры XVI–XVIII вв. Дворцовый ансамбль в г. п. Ружаны Пружанского р-на Брестской обл. / В. Синявский, Н. Миронова // Архив проектной документации ОАО «Брестреставрацияпроект». – Минск, 1992. – 10 с.
13. Синявский, В. Комплексные научно-исследовательские работы. Главный корпус. Памятник архитектуры XVI–XVIII вв. Дворцовый ансамбль в г. п. Ружаны Пружанского р-на Брестской обл. / В. Синявский, Н. Миронова // Архив проектной документации ОАО «Брестреставрацияпроект». – Минск, 1992. – 8 с.
14. Трусаў, А. Справаздача аб правядзенні архітэктурна-археалагічных даследаванняў у 1989 г. / А. Трусаў, І. Чарняўскі // Архив проектной документации ОАО «Брестреставрацияпроект». – Минск, 1990. – 85 с.
15. Трусков, О. А. Памятники монументального зодчества Беларуси XI–XVII вв. : архитектур.-археол. анализ / О. А. Трусков. – Минск : Наука и техника, 1988. – 160 с.